

CSABA LÁSZLÓ

Tranzitológia és/vagy közgazdaságtan

Az írás négy különféle időben keletkezett kötet összehasonlító elemzésével arra keresi a választ, hogy megszűnik-e a rendszerváltás közgazdaságtana vagy az általános standard elemzés keretében él tovább, s ha igen, hogyan.*

A formalizált eljárások áttörésével úgy tűnik, hogy még az alkalmazott közgazdaságtanból is kiveszőben van a tér és az idő iránti hagyományos fogékonyság. E tudomány szak új területeként jelent meg a rendszerátalakulás kutatása, ami – első jelentősebb eredményeként – természetesen visszahozta a közgazdasági eszmecserébe a főáram hatására kiszorult *idő-, tér- és intézményi dimenziót*. Ez korántsem szorítkozik arra a kézenfekvő tényre, hogy e terület művelése elkerülhetetlenül összehasonlító jellegű. Tágabb értelemben is igaz, hogy az idő múlásával háttérbe szorulnak a spekulatív-normatív modellek, és a gyakorlattal termékeny kapcsolatban alakulnak egyre inkább leíró és analitikus megközelítések. Ez persze részben abból fakad, hogy az alkalmazott közgazdaságtan absztrakciós szintje alacsonyabb az elméleti közgazdaságtanénál. A rendszerváltás pedig nem elemi – bárhol, bármikor megtörténhet – esemény, hanem nagyon is egyedi, egyszeri folyamat, így eleve csak alkalmazott gazdaságtani szinten értelmezhető és elemezhető.¹ Igaz, ha ez sem sikerül, akkor maga a történelmi esemény kerül kívül az elméleti közgazdaságtan látókörén, s ez talán egyiknek se lenne jó.

Gondolatmenetünket inspiráló kötetek jól jellemzik a rendszerváltás nemzetközi irodalmát, amennyiben közös bennük az *interdiszciplinaritás*. Az általunk elemzett írások szerzői igyekeznek saját tudomány szakuknak és az azt jellemző paradigmáknak a keretei közt megmaradni, mégis mindnyájan kisebb-nagyobb kitérőkre kényszerülnek – ez természetesen változó sikerrel jár.

Az egy időben sokat idézett *Islam–Mandelbaum* (szerk.) [1993] kötet elemzésünk jó kiindulópont lehet, amennyiben az 1992/93-as időszak gondolatvilágát tükrözi. A szerzők ekkor szembesültek a transzformációs visszaesés valódi léptékével, ami messze elmaradt a korabeli *várározásoktól*. Ez utóbbiakat két – erősen leegyszerűsített, bevezető közgazdasági segédkönyvekből kölcsönzött – föltételezés táplálta: 1. ha megfelelő emberek kerülnek a megfelelő helyre – azaz szabad választáson legitimált és szakmájához értő személyek kormányoznak –, az öröklött többrétű csődtömeg *spontán* automatizmussal megszűnik; 2. azáltal, hogy a birodalmi rendszer és a bürokratikus gazdaság megszűnt,

* Az említett kötetek bibliográfiai adatait lásd a hivatkozások között.

¹ Egyszerre mulatságos és szomorú, ahogy némelyek immár hazánkban is axiomatikus kijelentésekkel vélik megszabhatónak a „tudományosan kutatható” és a „tudományosan nem kutatható” témáját, módszerét, absztrakciós szintjét és bevetté emelhető eljárásait. Lehet, hogy ismét van helyes álláspont és módszer is?

a jólétnövelésnek nemcsak szükséges, hanem egyben elégséges feltételei is létrejöttek, hisz a torzulások kiigazítása definíciószerűen jólétnövelő.

E feltételezésekre épült a kelet-európai gazdasági csoda várása (az Európai Unió térfe-lén inkább az ettől való megrettenés volt jellemző). Az említett várakozásokhoz – de csak ezekhez² – képest a tapasztalatok, a valóság, nem pedig egy-egy kormányzati intézkedés jelentette a valódi sokkot, a kiigazító infláció mértékétől (és beragadásától) a csökkenő reáljövedelemig, a munkabiztonság elvesztéséig a kíméletlen külföldi versenytársak bel-piaci térnyeréséig. E megrázó élmények hatására mind a közvélemény, mind az elemzők latolgatni kezdték, hogy vajon meddig maradhat a helyén egy demokratikus kormány, ha a romló életszínvonal miatt a lakosság tömegesen fordul szembe vele. (*Islam–Mandelbaum* (szerk.) [1993] VII. o.)

E kijózanító élmények hatására a következő főbb felismerések születtek: a rendszer-változás a) minőségileg tér el a háború utáni újjáépítés (a kötött gazdaság fölszámolása), valamint a fejlődő országok fizetési mérlegét kiigazítani hivatott programok feladatköré-től; b) lényege új intézmények meghonosítása és bejáratása, ami természete szerint több évig tartó feladat; c) bár a demokratikus politikai rendszer tartós működőképessége felté-telezi a magántulajdonon alapuló piacgazdaságot, a két rendszer logikája azonban a napi döntésekben rendre szembe kerül egymással; ebből is adódóan a rendszerváltozás sikere nem előre adott.³ Még az is előfordulhat, hogy a szovjet birodalom romjain tekintélyelvű rendszerek jönnek létre, s tartósan populista gazdaságpolitikát folytatnak (*Islam–Mandelbaum* (szerk.) [1993] 2., 8. és 13. o.).

Ugyanebben a kötetben Richard Portes szembeszállt azzal – az ekkor még fősodornak számító – nézettel, ami az átalakulás minden gondjára a maximális sebesség és a lehető legradikálisabb eljárások csodagyógyszerét ajánlotta. A keletnémet átalakulás már ekkor jól láthatóan prohibítív költségeire hivatkozva, továbbá a rendszerváltó országok szerke-zeti sajátosságival érvelve, a heterodoxnak nevezett megoldásokat szorgalmazta az IMF-ortodoxia ellenében. Az irodalomban valószínűleg itt fogalmazódott meg először elméle-ti igénnyel, hogy az átalakulás sarokpontja a pénzügyi közvetítő rendszer reformja, nem pedig az akkorra már közkeletűvé vált stabilizálás–liberalizálás–privatizáció hármasa. Nem kétséges, hogy a hármas feladattal is meg kell birkóznai, viszont a bankrendszer konszolidálása és működőképessé tétele nélkül hosszabb távon az allokatív hatékonyság aligha javulhat az amúgy könnyen elérhető kezdeti szint fölé. Ez pedig a hosszabb távú növekedési lehetőségeknek szab határokat, amint ez az évtized második felében térségszerte igazolódott is. A pénzügyi fegyelem makro- és mikroszintű megerősítése – nem az erre vonatkozó fogadkozások hangoztatása – híján a valutaárfolyam szokásos fix pontkénti használata súlyos gondokat okoz hosszabb távon. Ez Lengyelországban (1990–1993), Magyarországon (1993–1995) és 1997-ben Szlovákiában, Romániában és Csehországban is bebizonyosodott.

Hasonló felfogású írásában Paul Marer (95–97. o.) a *kínálati oldal alkalmazkodásának* szerepét emelte ki a visszaesés leküzdése és a növekedés kialakítása terén. Szerinte a közép-európai országok piaca túl gyenge a szerkezetváltozás irányításához, ezért aktivi-sza állami iparpolitikát és infrastruktúrafejlesztő beruházásokat is szorgalmazott.

Jeffrey Sachs e kötetben is régóta ismert álláspontját hangoztatta: *nagyszabású kor-mányműködési pénzügyi segélycsomaggal* kell „megmenteni” – 1991-ben Gorbacsovot, 1992-

² Magyarországon például a visszaesés mértéke, a kialakuló munkanélküliség nagysága, a keleti kereske-delem részaránya, az ipari, a mezőgazdasági és a szolgáltatási szféra arányai mind megfelelnek az 1987–1989 közt készült – és csak részben publikált – elemzésekben foglaltaknak. Ezek nem azonosak a fent említett várakozásokkal, s e borúlátó jóslatok igazolódtak.

³ Ezért sem szerencsés a rendszerváltozást az átmenet fogalmával leírni, ahol csak a pálya (*trajectory*) a kérdéses, a célállapot nem.

ban Gajdart, 1993-ban Jelcint⁴ és „a reformokat”. Visszapillantva immár bebizonyosodott – ami korábban se volt kétséges –, hogy minden reform főleg a *belső* erőviszonyokon áll vagy bukik, a külső hatás (főleg nagy országok esetében) legfeljebb járulékos lehet. Miután a külső befolyásolási kísérletekkel – az orosz törvényhozás baloldali többségét és az elnök fordulatait látva – 1994 elejétől felhagytak, 1996–1997 során az orosz kormány átütő fordulatot ért el az infláció elleni fellépésében. Ezt ortodox szellemű stabilizációs intézkedéssorral biztosította, amiben az IMF a szokásos *kiegészítő*-támogató – nem pedig a Sachs szorgalmazta szupranacionális szervező és *irányító* – szerepét játszotta. Míg 1992–1995 között a kormányzati központi hatalom ziláltsága minden stabilizációs törekvést illuzórikussá tett, az elnöki koalíció 1996 júliusától fordulatot hozott. Ha 1991–1995 között a „Nyugat” nagyvonalú kormányközi kezdeményezésű pénzinjekciót fecskendezett volna Oroszországba, azaz akkor és úgy, amikor és ahogy Sachs javasolta – az egyszerűen rossz, megalapozatlan döntést és az adófizetők pénzének elherdálását jelentette volna. Ezzel szemben az első stabilizációs eredmények láttán – Lengyel- és Csehországhoz hasonlóan – Oroszországban is magától megindult a tőke beáramlása, amit az állampapírok piacának 1997. végi megnyitása csak erősíteni fog.

A kötet zárófejezetében Shafiqul Islam kifinomult érveléssel fogalmazott meg egy *neokeynesianus keresletélénkítő* (válságellenes) *platform gondolatmenetet*, amit aztán más szerzők új, illetve alternatív gazdaságpolitikaként⁵ hirdettek meg.

Islam a radikális politika helyett ágazatonként eltérő, enyhén piacvédő, aktívan növekedésgerjesztő és fokozatos gazdaságpolitikát vázolt fel. Eközben számos valós és korábban elhanyagolt szempontra hívta fel a figyelmet, így például a gazdaság nagyszámú szereplőjének korlátozott tanulóképességére, az új intézmények működésének begyakorlásával járó súrlódásokra, az egyes területek eltérő maximális változási sebességére (kamatpolitika és nyugdíjbiztosítás). Másrészt a szerző némi önellentmondásba került azzal a föltételezésével, hogy *lassú, csöböggetett módosításokkal messzebb lehet jutni* – épp akkor, amikor a rendszerváltozás gazdasági következményei ellen tömegével fordul a lakosság, azaz e politikának *épp megszűnt a támogatottsága*. Javaslatra szerint válságelhárító és növekedésgerjesztő intézkedéseket, az állami szektorral szemben nagyobb megértést és a csődökkel kapcsolatban igen nagyfokú óvatosságot kellene tanúsítani. Ez eddig mindenütt megbukott, ahol csak próbálták: Mauroy Franciaországtól Papandreu Görögországtól át Belaruszig, Ukrajnáig, az 1992–1996 közötti Bulgáriáig és 1993–1995-ben Oroszországban is.

Bleuel [1996] kötete ugyanezt a kérdést az ordoliberalizmus felfogásában tárgyalja. A monográfia 1996. közepi ismeretszintet tükröz, azaz amikor a térség minden, valóban átalakult országában megindult és érezhetővé vált a növekedés. Mint várható, ő az intézkedések komplexitását, az egyes részterületeken végbemenő reformlépések *egymásra épülését és összhangkövetelményét* hangsúlyozza (34–39. o.). Ezt a korai rendszerváltó tervezetek bizonyon mellékkérdésként kezelték. A kötet felhívja a figyelmet az ősröbbanás + spontán alkalmazkodás kísérletének fonákjára. Ha valóban spontán módon alakulnak a folyamatok, a szabályozatlanságból adódóan megnő a járadékvadász magatartás, a jövedelemelosztási küzdelem kiéleződik, és a gazdasági játék végeredményét a társadalom

⁴ Az első dumaválasztások után alakult második Csernomirgin-kormányba nem került be Gajdar és Fjodorov, így 1994 januárjától már nem veszik igénybe Sachs professzor szolgálatait Oroszországban sem (Lengyelországhoz, Szlovéniához, Bolíviához és Észtországhoz hasonlóan). Ez a napisajtó és közvélekedés érdeklődését azóta sem csökkentette, bár Sachs működése a reálfolyamatokat és az elmélet fejlődését egyaránt érintetlenül hagyta.

⁵ Ez útnak csak Clinton első (1992. októberi) győzelme fényében tűnhetett, mert az ekkor még nem „új demokráta” győztes választási programjának hangulata ilyen értelemben szakítani látszott a friedmani ellenforradalom ideológiájával.

nem fogadja be, bármily gyors legyen is az átalakulás. Az *idődimenzió* visszaszerzéséből pedig a hosszabb távon (parlamentari cikluson túl is) *fenntartható* és *koherens* gazdaságpolitika követelménye adódik. A szerző az adott megközelítésben szokatlan módon csatlakozik Portes árfolyamrögzítéssel szembeni kételyeihez, és az OECD-szintű árstabilitás kialakulásáig a csúszó leértékelési rendszer pártját fogja (67–108. o.). Ugyanakkor úgy véli: az átalakulás *dinamikája* megőrizhető, ha az árstabilitás, a verseny és a nyitott külgazdasági rendszer hármaskörét betartják; ezen múlik, hogy az új megoldások növelik-e a hatékonyságot, illetve nem képesek erre (140–145. o.).

A rendszerváltó elméletek radikalizmusa ellenében *Bleuel* a *szavahihetőség* kérdését tekinti perdöntőnek, méghozzá mind a kormányzat, mind az újonnan létrehozott intézmények oldalán. E nélkül az OECD-országokban jól működő szabályozás menthetetlenül tévútra siklik, vagy szerepüket veszítik. Az átalakulás *nagy megoldatlan kérdését* *Bleuel* (197–200. o.) az *állami szektorban* jelöli meg. Egyrészt – az elméleteket megcáfolva – a magánszektor térségünkben eddig főleg az új alapításokkal és más alulról építkező formákban nyert teret (Magyarország kivételével). Másfelől sem a gazdaságelmélet, sem a közvélemény nem értékeli központi jelentőségének megfelelően – azaz nagyon szűkös és nehezen újratemmelhető erőforrásként – a *jól képzett államigazgatásban megtestesülő szellemi tőkét*. Az apparátus szokásossá vált meg nem fizetése (olcsó állam) az igazgatás átpolitizálódásával és személyi bizonytalanságával társul. Így – az elvándorlás mellett – megnyílik az ajtó a különféle lobbyk előtt. Az effajta összefonódásból származó *járadékvadászat* pedig a társadalmi és a gazdasági előrejutás *hosszú távú teherterhelévé* válik.

Pickel és *Wiesenthal* [1997] kötete az előbbi megközelítés érdekes ellenpontja, egyben próbája is. Kelet-Németországnak ugyanis nem kellett megküzdenie azokkal a nehézségekkel, amelyeket a rendszerátalakítás általános elmélete rendszerint előtérbe állít. A valutaunió, majd az ezt követő szociális és intézményi beolvadás, valamint a nyugatnémet közigazgatási és vállalatirányítói gyakorlat elérhetővé válásával a legfontosabbnak vélt problémákat megoldották. Ennek ellenére a két társadalomtudós szerint nemcsak a keletnémet gazdasági csoda maradt el, hanem e megoldás mint a radikális átalakítás/sokterápia megvalósulása sem eredményes. A kötet már csak azért is érdekes, mert a német egyesítési és a rendszerváltási irodalom szinte egyáltalán nem érintkezik egymással.

Egyáltalán releváns lehet-e a keletnémet példa az átalakulás elmélete számára? – vetődhet fel a kérdés. A kötet határozottan ezt igazolja. Egyik fontos felismerésük (18. o.) az, hogy *együttemű radikális átállás eleve csak külső ellenőrzés alatt és külső finanszírozás mellett valósítható meg*. Ha az átalakulás költsége nem közömbös, és a folyamat társadalmi bevettsége is számít, akkor Karl Popper forradalomkritikája az ellenirányú mozgásokra is érvényes. A könyvben érdekes magyarázatot adnak az ún. *Ossi-jelenségre*.⁶ E szerint Kelet-Németországban az érdekmegjelenítés és -képviselés súlyos válsága figyelhető meg, mivel az egyesülés módja kizárt minden sajátos keleti érdekképviselést (alkotmányjogilag az NDK *belépett* az NSZK-ba, átvéve annak intézményeit). Márpedig tény, hogy a keleti tartományoknak mind a mai napig objektíve sajátos társadalmi és gazdasági helyzete van, a munkapiactól a menedzserek piacáig igen eltérő a helybeli lakosság és a nyugatiak, illetve a Nyugatról származók jelenléte, s ez (is) megjelenik az *Ossi-jelenségben*.

Az elemzők utóbb (72–137. o.) azt bizonyítják, hogy amit a nyugatnémet átlagpolgár hálátlanságként és elfajzásként él meg, az végső soron *nem más, mint egy társadalom* (és

⁶ Miközben a termelékenységi szint a keleti tartományokban a nyugati szint 25 százalékaról 40 százalékra emelkedett, a jövedelmek a nyugati 80 százalékat érték el. A néhai NDK polgárai mégis tömegesen elégedetlenek, s arra panaszkodnak, hogy őket voltaképpen gyarmatosították és az újraegyesítés hasznát is a nyugatiak fölőzték le. Az Ossi – keleti – a mai németben az alaptalanul hőzöngő mellékjelentést kapta.

gazdaság) felülről, egyetlen terv szerint történő átszabásának lehetetlen voltát igazoló tünetyeggyűttes. Az elmaradt gazdasági csoda sem jelent mást, sőt még meglepetést sem. Ez a végkifejlet elkerülhetetlennek mondható, ha elfogadjuk az emberi tudás korlátairól, az információk központosíthatóságának határaitól és az informális intézmények gazdaság- és társadalomszervező szerepéről szóló felismeréseket, ami – Hayek és North nyomán – az evolúciós közgazdaságtan bevett ismeretanyagába sorolható. Ezért Kelet-Németország a technikailag sikeres,⁷ ám társadalmilag és kulturálisan sikertelen, kívülről gerjesztett átalakulás mintapéldája.

A szerteágazó érvrendszerű kötet a demokrácia és a rendszerváltozás összefüggéseit is feszegeti. A keletnémet tapasztalat elméleti általánosítása szerint a kettő csak akkor és addig ütközik egymással, amikor és ameddig a rendszerváltozás a *kívülről eleve adott szakértői ismeretek* gyors és engedelmes *végrehajtásában* merül ki (153–160. o.). Ez nyilván így van a stabilizációs politika időszakában, viszont aligha lehet így a *közösségi válságokat* igénylő kérdésekben, így például a nagy elosztó rendszerek reformjában. Amint fölhagyunk a rendszerváltozás és a stabilizáció primitív azonosításával, a demokrácia az átalakulás sikerének zálogává válik. Így lehet ugyanis kialakítani azt a *társadalmi konszenzust*, aminek alapján nagy távlatú, rendszerátalakító tervezetekbe illő gazdaságpolitika törvényhozási cikluson túl is *fönntarthatóvá* válik. Érdekes, ahogy a kötet egészében a neoliberalizmus ellen keresztes hadjáratot folytató szerzők végül is Walter Eucken fölismeréseinél végzik (bár őrre nem hivatkoznak), amikor a gazdasági és politikai rendszer közötti *összhang követelényét* fogalmazzák újra.

A Georg Brunner szerkesztésében megjelent kötet a német Kelet-Európa Társaság szokásos interdiszciplinaritását tükrözi, talán épp ezért a feszes, következetes felépítésű könyvetek kedvelők csalódnak benne (Brunner [1996]). Kevésbé meglepő módon e kötetben rajzolódik ki a legerőteljesebben az, hogy az átalakulás általános fogalma alatt nagyon eltérő folyamatok mennek végbe az egyes országokban. A politológus Klaus Ziemer, az alkotmányjogász Th. Schweisfurth és R. Allewedt, valamint a jogászprofesszor Brunner egyaránt azt emeli ki a maga területén, hogy az átmeneti gazdaságok sokszínűsége, minőségi különfélesége nem 1991 vagy 1993 után alakult ki (bár az összevont makrostatisztikában ekkor vált észlelhetőbbé). *Több évszázados* történeti, kulturális és társadalmi *különbségek* jelennek meg az átalakulásban (is) eltérően teljesítő, és így kézenfekvően más-más *EU-érettségről* tanúskodó országcsoportokban. Hozzájuk csatlakozva a kölni kultúrantropológus Gerhard Simon eközben óv attól, hogy túlértékeljük a történelmi tényezők szerepét, s a jövőt *közvetlenül* ebből próbáljuk magyarázni: épp ezért az orosz esetben sem szabad eleve kizárni a demokratikus (vagy kevésbé autoriter) és piaci(bb) jellegű fejlődési változat lehetőségét sem (130.o.). Ez a felismerés visszhangzik Kurt Schlöger Oroszország-eszméjében is, aki már-már irodalmi kifejezőmódban érvel amellett, hogy a mindent átfogó orosz államhatalom már rég a múlté, a helyét egy valóban *spontán* (és ezért kissé áttekinthetetlen, nagyon ellentmondásos) *rend* vette át a kilencvenes években (235–240. o.).⁸

A színvonalas közgazdasági fejezetekben a rendszerváltó országok – főleg a CEFTA – gazdasági kilátásainak visszafogottan, de határozottan derűlátó megítélése az uralkodó.

⁷ Értve ezen a tervmutatók (köztük a Treuhand fölszámolására kitűzött 1994. december 31-i határidő) betartását, az új intézmények működőképességét. Gazdasági értelemben más kérdéseket vet fel a hivatalos adatok szerint 17,5 százalék, reális számítás mellett 25 százalék körül stabilizálódott munkanélküliség és a tőzsgyökös, önerős kis- és középvállalatok hiánya, valamint az ezt súlyosbító befektetői renyhesség. Ráadásul ma már látható, hogy az eredetileg 1998-ban lejáró keleti óriástranszfer még 5-10 évig fönntmarad. Forrás: Die Welt, 1997. április 30.

⁸ Az orosz szakirodalomban Vitalij Najsul régóta képviseli ezt a nézetet, angol nyelven is elérhető írásaira (csakúgy, mint más forrásművekre) azonban a szerző nem tartotta szükségesnek hivatkozni.

Horst Brezinski a CEFTA-országok hosszú távú növekedési kilátásait a 4,5-5 százalékos sávba teszi. Ezzel a társult országok 2000-re újra elérhetik az 1989-es egy főre jutó GDP-szintjüket. A jelentős szerkezeti átrendeződések időszakában azonban ez a mutató így elég keveset mond, módszertani szakértők magát az összehasonlíthatóságot is csak erős megkorlátozásokkal tartják értelmezhetőnek. Így nem szabad az említett adatot „a rendszerváltozás összevont teljesítménymutatójaként” értelmezni, bár a politikában esetleg lehetnek erre hajló szereplők. Brezinski helyesen emeli ki: *a stabilizáció és a privatizáció is fokozatosan elveszíti kiemelt jelentőségét a rendszerátalakító gazdaságpolitika egészében*. Ehelyett a kormányzat feladata a spontán már megindult szerkezeti illeszkedés segítése és *felgyorsítása* (amit Islam és az általa képviselt neokaynesianus irányzat lassítani és megszelídíteni szeretne).

Szerkezeti szempontból elemzi a rendszerváltozást Paul Welfens írása. E szerint a fő feladat a *kínálati oldali* alkalmazkodás, méghozzá a változó *komparatív előnyök meghatározata szerkezetben*. Ehhez nem elégséges az EU fehér könyvében foglalt házi feladat elvégzése és az uniós jogharmonizáció kipipálása. A sajátos rendszerváltó feladatok között hangsúlyozza azt, hogy *mielőbb versenyszínteret kell teremteni* a korábban elzárt területeken is, így az *energetikában*, a *távközlésben*, a *vasúti*, a *légi közlekedésben* és az *infrastruktúra* fejlesztésénél. E tekintetben a közép-európai országok számára különösen veszélyes lehet, ha egyszerűen lemásolják a Nyugat-Európában jelenleg igen kevésbé hatékonyan működő, ám minden nagyobb érdemi reformot meggátolni képes megoldásokat (165. o.).

A szerző kiemeli: főleg ahol a *hálózati* jellegű kapcsolatok a jellemzők – általában a *külkereskedelemben nem kerülő termékkörben* és a *pénzügyi szféra* különféle területein –, az átalakuló országoknak *aktív versenypolitikát* kell folytatniuk (nemcsak az erőfölénnyel való visszaélés tilalmára, hanem trösztellenes fellépésre is szükség van), mert pusztán az EU-megoldások átvétele nem lesz elég a versenyképesség növeléséhez. A versenygazdaság feltételeinek megteremtése és a külföldi működőtőke beengedése szerkezetváltozást indukál. Ez esetben pedig *semmi sem akadályozhatja meg a tartós és gyorsuló növekedést* térségünkben (181. o.). Ha eközben az Unió tovább halogatja saját szerkezeti illeszkedését és reformját, a keleti bővülésnek ez lesz az akadály, nem pedig a tagjelöltek „érettsége” vagy fejlettségi szintje.

Az *időtényező* jelentősége érdekesen mutatkozik meg Hubert Gabrisch tanulmányában. A közép- és kelet-európai országok kereskedelmi szerkezetét vizsgálja, s ebből von le a rendszerváltó gazdaságpolitika egészét érintő következtetéseket. Mivel adatai 1992-vel záródnak, helyesen mutat rá arra, hogy az adatokban (akkor még) csak az alkalmazkodás passzív szakasza, az életképtelen területek megszűnése figyelhető meg. De amint az adatsor 1996-ig történő továbbviteléből kitűnik,⁹ ez még csak az első felvonás volt. A szerző elmarasztalja a túlértékelt árfolyam és a nyomott bér kettősére épülő gazdaságpolitikát. Ez az EU felemás és elégtelen piacnyitáshoz társulva kevésbé versenyképes (mert a fejlődőkkel párhuzamos), és így rossz irányban kiigazított gazdaság szerkezet kialakulásához vezet. Ez jelenik meg az ágazatokon belüli kereskedelem viszonylag csekély részarányában, ha az EU és a társult országok egymás közti forgalmát tekintjük. Az idősor továbbvitelével azonban bárki meggyőződhet arról, hogy az említett korlátok fokozatosan oldódtak.¹⁰ Ez az adatokban bővelkedő, valóban empirikus elemzés jól mutatja, milyen nagyfokú körültekintés szükséges, mielőtt a tényanyagból elméleti következtetésekre lehetne jutni. A tények nem beszélnek önmagukért. Tényszerűnek lenni természetesen elemi követelmény a tudományban (igazából a közéletben is). Mégis, e statisztikai elem-

⁹ Vö. az EGB, a WIIW, a Kopint és az EIU e tekintetben egybecsengő elemzéseivel 1997 tavaszán.

¹⁰ Lásd az Európai Szemle 1996. 4. számában közölt elemzéseket.

zés sorsa is szemlélteti: *nem* lehet *akármilyen* statisztikából, akármilyen – önkényesen megválasztott – *elemzési időszakra*, tetszőleges *értelmezési keretben* tartós eredményre jutni. Az elemző feladata egyebek mellett a forráskritika és utóbb a tartós változásoknak az átmenetiektől való alapos megkülönböztetése, ami persze egyikünk számára sem könnyű, főleg a gyors változások állandósulása mellett.

A rendszerátalakulás nemzetközi irodalmában jelentkező újabb jelenségek néhány általánosabb érvényű gondolat megfogalmazására is alkalmat adhatnak.

1. Láthatólag szó sincs arról, hogy a reálfolyamatok ne befolyásolnák az elméleti kérdéseket (azok súlypontjait), s arról se, hogy a rendszerváltozás egyedisége miatt kizárólag olyan eseményekkel szembesülnénk, amelyekre a meglévő közgazdasági ismeretanyag és eszköztár ne lenne használható. A közgazdaságtan persze nagy „akol”, ahol az alkalmazott matematikától a kikerdezőes vállalati felmérésekig sok minden beletartozik.

2. A megközelítések és módszerek pluralizmusa mellett túl lehet lépni egy másik el-
lentmondáson is. Amikor a társadalmi élet normájává a sokszólamúság vált, a tranzitológiában sajátos tekintélyelvűség nyert teret. Csak a nemzetközi szervezetek jegyezte kötetek és a főáramú megközelítésből ki-kirándulók széljegyzetei érdemeltek említést. Márpedig a hivatali tekintély történelmileg nem a legkifogástalanabb mércéje a tudományos teljesítménynek. Érdemes és szükséges mást is olvasni, önálló véleményalkotásra törekedni, s kit-kit a szakértelmébe tartozó kérdésekben követni/kérdezni.

3. Az általunk most elemzett kötetekben (is) nyomasztóvá vált az eredeti források hiánya, ami jól mutatja, milyen öncsonkító gyakorlat folyik térségszerte a kutatás és az oktatás elsorvasztásával és erősödő alulfinanszírozásával.¹¹ A szerzők közt egyetlen térségbeli sincs, a forrásanyagban arányuk mintegy 10 százalék, ami talán nem pusztán a bennszülöttek IQ-ját jeleníti meg a vasfüggöny leomlását követően.

4. A fény az alagút végén látható, amennyiben kiderült, hogy az *alkalmazott* és az *összehasonlító gazdasági kutatások* továbbra is *eredményesek*, és *elméletileg is értékelhető eredményeket hoznak*. A különleges politikai helyzettel a közgazdaságtudomány iránti különleges érdeklődés is elmúlt. Ez a normális viszonyok visszatérését jelentheti országon belül is, és nemzetközileg is: az irántunk való érdeklődés világkereskedelmi vagy a nemzetközi pénzügyi áramlásokból részesedésünkhöz képest még mindig kiemelkedő. Ez talán jobb mutatója a tudományos teljesítménynek, mint az ismert módon készülő életrajzi lexikonok, tankönyvek és annak szánt (bár arra nem használható) többkötetes közgazdasági szótárak tanúságának föl kutatása, amelyekben a rendszerváltozásnak egyáltalán nincsenek közgazdasági problémái, hiszen nincs is ilyen címszó.

Hivatkozások

- BLEVEL, H-H. [1996]: Wirtschaftspolitik der Systemtransformation. DUW-Gabler Verlag, Wiesbaden.
- BRUNNER, G. (szerk.) [1996]: Politische und Ökonomische Transformation in Osteuropa. Berlin Verlag Arno Spitz, Berlin. (DGOK Serie, No 36).
- ISLAM, S.– MANDELBAUM, M. (szerk.) [1993]: Making Markets: Council on Foreign Relations, New York.
- PICKEL ANDREAS –WIESENTHAL H. [1997]: The Grand Experiment. Debating Shock Therapy, Transition Theory and the East German Experience. Westview Press, Boulder, Col.

¹¹ Mint ismeretes, hazánkban 0,7 százalékban részesedik a K+F a GDP-ből, Németország kissé nagyobb tortájából 2,5 százalékkal, amit az ottani munkaadói érdekképviselő aggasztóan kevésnek tart az ország mint telephely nemzetközi versenyképessége megőrzéséhez (Die Welt, 1997. április 16.)